

Povedkovnik kot skladijska in slovarska kategorija

Andreja Žele

Cobiss: 1.01

Povedkovnik kot skladijska in slovarska oznaka označuje povedkovo kategorijo stanja in hkratne ali posledične lastnosti. Tu bo obravnavan z vidika dveh bistvenejših kategorij, ki jih označuje, to sta (a) stanjska lastnost oz. stanjskolastnostna kategorija in (b) vezljivost oz. vezljivostna kategorija. Zgolj tipična povedkova skladijska vloga lahko povezuje tudi potencialno besednovrstno hibridnost oz. večbesednovrstnost sicer najbolj tipičnih povedkovnikov kot *lahko*, *mar*, *prav*, *res*, *treba*, *všeč*, *žal*; potrjuje se, da samostojna besedna vrsta povedkovnik ni utemeljena.

Ključne besede: povedkovnik, skladijska, slovaropisje

The predicate as a syntactic and dictionary category

The predicate as a syntactic and dictionary label denotes the verbal category of state and simultaneous or consequent properties. It is discussed here in terms of two more significant categories that it denotes: (a) the property of state or state-property category, and (b) valency or the valency category. The typical syntactic role of the predicate can also connect the potential hybridity or multiple parts of speech of generally the most typical predicates such as *lahko* 'can', *mar* 'care, concern', *prav*, *res* 'true', *treba* 'need, necessary', *všeč* 'like', *žal* 'regret'; it is confirmed that predicate as an independent part of speech is not substantiated.

Keywords: predicate, syntax, lexicography

1 Povedkovnik¹ je skladijska in slovarska oznaka za polnopomensko neglagolsko besedo v t. i. zloženem povedku,² ki prevzema kategorijo stanjskolastnostne povedkove vezljivosti – povedkovnik je torej lahko oznaka za povedkovniško rabo oz. za povedkovodoločilno rabo besed v zloženem povedku.³ Slovarska oznaka *po-*

¹ S tem prispevkom avtorica zaključuje svojo obravnavo povedkovnika in s svojega vidika doreka večletno ukvarjanje (tudi) z vprašanjem povedkovnika.

² S sintagmo *zloženi povedek* označujemo večbesedni povedek, sestavljen iz nepolnomenškega/veznega glagola in neglagolske besede.

³ Ada Vidovič Muha (2000: 62–63) uvršča povedkovnike med t. i. eksogene lekseme, vendar jih izloča iz družbe pridevnikov in prislovov zaradi (potencialnega) transformacijskega razmerja z glagolom.

vedkovnik torej označuje stanjskolastnostno kategorijo s spremno (ne)vezljivostjo in lahko tudi naklonskostjo.⁴

1.1 Tipologija poved(kov)ne rabe v SSKJ

V SSKJ je v 496 slovarskih iztočnicah uporabljeno tudi kvalifikatorsko pojasnilo v *povedni rabi*, v 55 iztočnicah pa pojasnilo v *povedno-prislovni rabi*.⁵

S stališča skladijskopomensko prvotne in drugotne povedkovodoločilne rabe sem v okviru besedišča, zajetega v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, ločila t. i. **prvotno in drugotno povedkovniško vlogo**.⁶

1.1.1 Prvotna povedkovniška vloga je v Slovarju slovenskega knjižnega jezika navadno označena s kombinacijami besednovrstnih podatkov oz. slovničnih pojasnil kot *neskl. prid.*, v *povedni rabi* in *prislv.*, v *povedni rabi* in še v *povedno-prislovni rabi*. Samo slovnično pojasnilo v *povedni rabi* pa načeloma opozarja na skladijskopomensko vlogo samostalnika, pridevnika in prislova v drugotni/konverzni povedkovniški vlogi. Drugotna povedkovniška raba v SSKJ ni označena pri slabšalni (vulgarni) in ljubkovalni rabi živalskih poimenovanj v zvezi s človekom, ko zaradi metaforičnosti dosledno prihaja do spremembe uvrščevalne pomenske sestavine; na to opozarja Ada Vidovič Muha (1993: 40–41).

1.1.2 Povedkovniki od tipičnih glagolskih kategorij poleg vezljivosti lahko ohranjajo tudi naklon; ne določajo pa drugih besednih vrst in tudi ne pojasnjujejo njihovih lastnosti (kot jih pridevniki in prislovi). Čeprav imajo nekatere značilnosti prislovov (tj. pogosto so nepregibni, izpridevniški in izprislovni povedkovniki se lahko stopnjujejo, izpridevniški se navadno pregibajo še po spolu in številu), se vežejo le z vezjo ali s skladijskopomensko oslavljenimi glagoli in zato ne morejo pojasnjevati pomenske samostojnih glagolov in pridevnikov (Kozlevčar 1968: 14).

1.2 Izloča se skupina besed s prevladujočo povedkovniško rabo: *dolgčas/pre-dolgčas, mar, mraz, okej, sram, škoda, tema* v *Dolgčas/Predolgčas mi je, Otroci ji*

⁴ Splošno je naklonskost opredeljena kot tvorčevo razmerje do pripovedovanega. Slovnica pa ločuje naklonske izraze namer, hotenja, nujnosti, potrebe, možnosti, ukazovanja in dopustnosti.

⁵ V SP 2001 je registriranih kar 458 oznak *povdk.* (= povedkovnik) ali *povdk. zv(eza)* (= povedkovniška zveza), gl. Krajšave in slovarske oznake – SP 2001: XIV. Vsi izpisani primeri z različnih vidikov potrjujejo oznako *povedkovnik* kot pomenskoskladijsko kategorijo. Čeprav je povedkovnik v SP-ju eksplicitno (tudi v komentarju spremne besede – SP 2001: VIII) predstavljen zgolj kot iztočnica/geslo in nikoli kot podiztočnica/podgeslo, ga kot pomenskoskladijsko kategorijo in hkrati posledično kot oznako za drugotne skladijske vloge potrjuje tudi skupni naslov *Prislovi, povedkovniki in zveze z njimi* (SP 2001: 62) v pravilih in definicija (SP 2001: 204).

⁶ Prav pri razločevanju med prvotno in drugotno povedkovniško rabo se mi je potrdilo, da je narečje lahko dobro orientacijsko izhodišče pri določanju (ne)prevladujoče povedkovodoločilne vloge posameznih besed.

niso mar, Zunaj je bil(o) mraz, S stanovanjem je vse okej, Sram ga je pred starši, Te obleke je škoda, Bil-a/-o je še tema.

1.3 Najpogosteje pa seveda povedkovniško rabo označuje slovnično pojasnilo v *povedni rabi*, ki v okviru 496 slovarskih iztočnic označuje 41,13 % prislovov (= 204, od tega prevladujejo izpridevniški prislovi), 33,67 % pridevnikov (= 167, od tega prevladujejo izglagolski stanjski pridevniki z zelo širokim skladijskopomenskim obsegom) in 25,20 % samostalnikov (= 125, od tega prevladujejo izglagolski samostalniki, ostali neizglagolski samostalniki pa so pomensko sposobni izražati tudi povedkova razmerja). Najpogostejša različica tega slovničnega pojasnila je z omejitvenim prislovom *navadno*, npr. *navadno v povedni rabi*, ki povedkovniško rabo tipizira; pogosto dodana oznaka *ekspresivno* pa še poudarja drugotno skladijskopomensko povedkovniško rabo.

2 Z vidika stanja in lastnosti – povedkovnik kot oznaka za stanjskolastnostno kategorijo

2.1 Izpridevniški prislovi so oblikovno-skladijsko najtipičnejši za povedkovniško rabo, saj izražajo različna stanja in razmerja. V okviru razmerij/odnosov naklonskost izloči prave povedkovnike tipa gotovo, verjetno, ki bodo posebej obravnavani pozneje (gl. razdelek 1.3). Stanja⁷ in razmerja v okviru drugotne povedkovniške rabe pa so: (**a₁**) stanje v naravi: *brezvetrno*, *deževno*, *hladno*, *meglono*, *sončno*, *suho*, *zatohlo* (Bilo je brezvetrno/deževno ...); (**a₂**) stanje v okolici: *dušljivo*, *hrupno*, *nevšečno*, *nevzdržno*, *prijetno*, *žalostno* (Bilo je dušljivo/hrupno ...); (**a₃**) psihično stanje človeka: *mirno*, *mrtvo*, *samotno*, *sijajno*, *smešno*, *spokojno*, *tragično*, *vedro*, *živahno* (Tragično je, da ...); (**b₁**) ocenitev ali ugotovitev položaja (slovarske pomenske razlage se v teh primerih začenjajo z *izraža ...*): *čudno*, *fantastično*, *imennitno*, *koristno*, *lušno*, *neprijetno*, *netaktno*, *očitno*, *prezamudno*, *sramotno*, *špansko*, *težavno*, *tipično*, *važno*, *vprašljivo*, *značilno*, *zoprno* (Čudno je, da ...) ipd.

2.2 Izglagolski stanjski pridevniki, npr. *dorasel*, *blazen od*, so s stanjskostjo, ohranjeno naklonskostjo in (ne)vezljivostjo tipični za povedkovniško rabo (o njih v razdelku 3).

2.3 Manj navadni za povedkovniško rabo in s tem za izražanje različnih poved(kov)nih razmerij so neizglagolski samostalniki, npr.: *dama* (On je dama), *dejstvo* (To je dejstvo), *drek* (To je drek), *figa* (Figa je vse skupaj), *gospod* (On je res pravi gospod), *idol* (Je idol generacij), *kapital* (Ta denar je zanj že kapital), *kuga* (Ta bolezen je prava kuga), *lastnina* (To je družbena lastnina), *loterija* (Življenje je

⁷ Pri nas že Franc Jakopin (1968: 334–335) brezosebne predikative (v ruščini je to *kategorija sostojanija*) pomensko deli na (a) stanje v naravi, (b) stanje v okolici, (c) psihično stanje človeka, (č) modalno obarvano stanje, (d) ocenitev in ugotovitev položaja in (e) moralno in etično oceno.

loterija), *mož* (Je mož in ne cmera), *papir* (Take besede so papir), *pekel* (Doma je bil pekel), *pravica* (Voliti je pravica polnoletnega državljana), *problem* (Denar je problem), *sila* (Ni mi sile), *smrt* (Alkohol je zanje smrt), *sonce* (Bil je sonce pravi-ce), *stvar* (To je moja stvar), *tarča* (Bil je tarča šal), *tič* (Bil je tič), *vrag* (Vojska je vrag), *zlodej* (Zlodej je, če dela vsak po svoje), *žival* (On je pomembna žival).

2.3.1 Nekateri samostalniki tipa *last*, *navada*, *nič*, *škoda*, *tip*, *zakon* (o tem podrobneje v razdelku 3), ki v svoji pomenskosti ohranjajo prevladujočo stanjskost, naklonskost in največkrat tudi vezljivost, so zaradi skladišnjakopomenske razmernosti/odnosnosti tipični *povedkovniki* s prvotno oz. prevladujočo povedkovodoločilno vlogo v stavčni povedi.

3 Z vidika vezljivosti – s poudarjeno možnostjo (stanjskolastnostne) povedkove vezljivosti

Pridevniki v povedkovodoločilni oz. povedkovniški rabi so najštevilčnejši, kar glede na tipično pridevniško stanjskost ne preseneča (ohranjajo samo nekatere pridevniške lastnosti oz. slovnične kategorije, ki so sicer tipične za pridevnike – pregibanje po spolu in številu in stopnjevanje).

3.1 Vezljivi izglagolski pridevniki kot povedkovniki so:

(a) *deležen* (česa), *dolžen* (komu kaj), *dorasel* (čemu), *lasten* (komu), (ne)naklo-njen (komu), *namenjen* (komu), *odgovoren* (komu/za koga), *podložen* (komu/čemu), *podvržen* (čemu), *potraben* (koga/česa), *pripravljen* + nedoločnik, *privržen* (komu/čemu), *vreden* (koga/česa), *veren/zvest* (komu/čemu), *vesel* (koga/česa), *voljen* + nedoločnik, *zmožen* (koga/česa/nedol.) v npr. Bil je deležen pozornosti, Dolžen mu je hvaležnost ...;

(b) **prostormorfemski**: *blazen od*, *bolan od*, *dober za/kot*, *enak/identičen z/s*, *edin z/s*, *imun proti/do*, *interesanten za*, *izveden v*, *lakomen na*, *len za*, *ljubosumen na*, *nagel v*, *nagnjen k*, *nor od*, *odvisen od*, *pogojen od*, *poklican za*, *ponosen na*, *pre-nagel v*, *slep za*, *soglasen z/s*, *solidaren z/s*, *sorazmeren z/s*, *udarjen na*, *volčji na*, *združen z/s*, *značilen za*, *zrel za* v npr. Blazna je od obupa, Kar bolan je od sreče, Tram je dober za oporo/kot opora ...

3.1.1 Nevezljivi neizglagolski pridevniki kot povedkovniki so:

(a) *domač*, *godov* (narečno), *ljudski*, *mogoč*, *možen*, *neopažen*, *neučakan*, *pozen/kasen*, *slab/slaboten*, *trden*, *varen*, *vprašljiv*, *zanič/prezanič*, *zgoden*, *znan*, *življenj-ski* v npr. Janez je domač, Čez nekaj dni bo godov, Je prijazen in ljudski ...;

(b) **nepregibni**: **ad acta*, *fair*, *flegma*, *fuč*, *groggy*, *kaput*, *kontent*, *marod*, *nobel*, **okej*, *tešč* v npr. To je zdaj ad acta, To ni fair, On je flegma ...

3.2 Prislovi kot povedkovniki (s tipično nepregibnostjo, izjema je možnost stopnjevanja):

(a) *bot, dolgčas/predolgčas, larifari, *kvit, mar, mraz/premraz, napak, napoti, naprodaj, nared, narobe, *okej, *plonk, prav, prida, prima, res/preres, tema/pretema, totalka* (žargonsko), *všeč, zamalo, zaman, žal/prežal* v npr. Zdaj sta si bot, Jim je dogčas/predolgčas, Vse skupaj je larifari ...;

(b) **naklonski** (ki se pogosto vežejo tudi z nedoločnikom): *gotovo, mogoče/nemogoče, možno, očitno, pomembno/nepomembno, potrebno/nepotrebno, nesmiselno, nes pametno, rad -a -o, treba, ugodno, verjetno, vprašljivo, vredno, všeč, zapovedano* v npr. To je skoraj gotovo, Ni mogoče/Nemogoče je tako delati ...

3.3 Pretežno izglagolski samostalniki v povedkovniški vlogi, pregibni samo po številu, so:

(a) *navada, sram, škandal, škoda/preškoda, utopija, zakon* v npr. Kajenje je navada, Bilo ga je sram ...;

(b) **prostomorfemski**: *reklama za*; posebnost je *moda* z možnostjo lastnostne rabe (biti (nekaj) moda) ali stanjske rabe (biti (nekaj) v modi/iz mode);

(c) **z nedoločnikom**: *užitek, veselje* v npr. Hoditi skozi gozd je užitek, Veselje ga je gledati ...

3.3.1 Neizglagolski samostalniki v povedkovniški vlogi so:

(a) **vezljivi**: *kos (komu/čemu), last (koga/česa), tip (koga/česa)* v npr. Ni kos nalogi, Avto je last podjetja, To je čisti tip gotske stavbe ...;

(b) **nevezljivi**: *fakt, *basta, konec (koga/česa), luksuz, nonsens, nič, politikum* v npr. To je fakt, Tu je konec travnika, Tako je in basta ...

3.4 Navadno v povedkovniški vlogi so še:

(a) **izglagolski medmeti**, ki so (v nasprotju z drugimi tipičnimi medmeti) kot stavčni členi vključeni v stavčno poved, npr. To bo joj/prejoj, On pa hrrrr na postelji ...;

(b) **sklopi** tipa *boglonaj, bogpomagaj, bogve* (On jim je boglonaj, Z njim je bogpomagaj, Misli, da je bogve kdo), ker je zanje tipična povedkovodoločilna vloga in so zaradi svoje tvorjenosti tudi sicer besednovrstno nejasni.

4 Posebno skupino samostalnikov v povedkovniški vlogi (Vidovič Muha 1993: 40–41) predstavljajo samostalniki v povedkovniških rabah, ki so slovarsko označene kot *slabšalno, vulgarno* ali *ljubkovalno*. Pomenskost samostalnikov pa izbirno odloča o tem, kateri so lahko v povedkovniški rabi. Tako gre v teh primerih predvsem za živalska poimenovanja v zvezi s človekom, kjer zaradi metaforičnosti dosledno prihaja do spremembe uvrščevalne pomenske sestavine⁸, vendar je bilo že opozorjeno, da v SSKJ prehod v povedkovniško rabo ni bil dosleden in zato tudi ni ustreznega slovnicega pojasnila (Vidovič Muha 1993: 40). Te spremembe pomenskosti besed pri prehodu v povedkovodoločilno vlogo so jasno izražene prav pri razmernih BITI-stavčnih povedih. Pri teh prisojevalnostnih *biti*-stav-

⁸ Gre za t. i. slovarsko uvrščevalno sestavino – gl. A. Vidovič Muha (1988: 26–27).

kih je namreč jasno izražena prevladujoča pomenskost (in s tem seveda tudi njena prevladujoča uvrščevalna pomenska sestavina (UPS)) besede v osebkovi vlogi nad pomenskostjo besede (in njene razločevalne pomenske sestavine (RPS)) v povedkovodoločilni vlogi. Slednji, povedkovniški besedi, tako ostajajo RPS, ki jih kot lastnosti prisojajo besedi v osebkovi vlogi.

Tako je pri živalskih poimenovanjih v povedkovniški rabi prevladujoča uvrščevalna pomenska sestavina *človeško*⁺, npr. On (UPS = *človek*) je tič/tičko (RPS = *iznajdljiv, prebrisan*), Ona (UPS = *ženska*) je tička (RPS = *mlada, ljubka*); Ta moški/otrok (UPS) je njen mucek (RPS = *prikupen*), Ta ženska (UPS) je prava mucka (RPS = *ljubka, mikavna*); Ta človek (UPS) je navadna žaba (RPS = *manjše rasti/velik pivec*), Ta ženska (UPS) je prava žaba (RPS = *klepetava, opravljiva*); Ta človek (UPS) je prava kača (RPS = *hudoben, zahrbtn*) ipd. V vseh naštetih primerih je človek denotat in uvrščevalna pomenska sestavina (UPS) hkrati z metaforičnimi pomeni živali v povedkovem določilu oz. s povedkovnikom, ki je razločevalna sestavina (RPS) z metasemsko izraženimi lastnostmi živali.⁹

4.1 Posebna skupina samostalnikov v povedkovniški vlogi so tudi poimenovanja telesnih delov, ki so slovarsko označena *vulgarno*. V nasprotju s prejšnjo skupino imajo z označevano besedo v osebkovi vlogi skupno prevladujočo uvrščevalno pomensko sestavino *človeško*⁺. Pomenske sestavine se razporedijo tako, da je uvrščevalna pomenska sestavina (UPS) upoštevana v označevani osebkovi besedi, razločevalne pomenske sestavine (RPS) pa so kot prisojevalne lastnosti vključene v označevalno povedkovodoločilno besedo, npr. Ta človek (UPS) je čisto navadna rit (RPS = *neznačajan, bojazljiv*), Ta človek (UPS) je navadna goflja (RPS = *prezgovoren, predrzen*) ipd.

5 Napisano torej potrjuje naslov prispevka, tj. da bo v prihodnje v slovnici in slovaropisni praksi treba povedkovnik obravnavati (zgolj) kot skladijsko in slovarsko kategorijo; potrjuje se, da samostojna besedna vrsta povedkovnik ni utemeljena.

Zgolj tipična povedkova skladijska vloga namreč lahko povezuje tudi potencialno besednovrstno hibridnost oz. večbesednovrstnost sicer najbolj tipičnih povedkovnikov kot *lahko, mar, prav, res, treba, všeč, žal* – njihova tipična povedkova stajnska skladijska vloga njihove sicer pretežno pridevniško-prislovne (sinhrone) lastnosti izvorno povezuje tudi z glagoli (*mariti, trebati, voščiti, žaliti*).¹⁰

⁹ V slovenskem leksikalnem pomenslovju (Vidovič Muha 2000: 148) je povedkovnik označen kot metaforični povedkovnik, ki je jezikovnosistemsko omejen na glagolsko funkcijo (formalno za vezjo) in pomeni šele prehod k popolni leksikalizaciji metaforičnega pomena.

¹⁰ To se da sklepati tudi iz podatkov v ESSJ 1–5.

Literatura

- ESSJ 1–5 = France Bezlaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika* 1–5, Ljubljana: SAZU oz. ZRC SAZU (izd.) – Mladinska knjiga oz. Založba ZRC, ZRC SAZU (zal.), 1976–2007.
- Jakopin 1968 = Franc Jakopin, *Slovnica ruskega knjižnega jezika*, Ljubljana: DZS, 1968.
- Kozlevčar 1968 = Ivanka Kozlevčar, O pomenskih kategorijah samostalnika v povedkovi rabi, *Jezik in slovstvo* 13 (1968), št. 1, 11–15.
- Kozlevčar 1969/70 = Ivanka Kozlevčar, O pridevniku v povedni rabi, *Jezik in slovstvo* 15 (1969/70), št. 7–8, 210–215.
- Kozlevčar-Černelič 1975/76 = Ivanka Kozlevčar-Černelič, O funkciji glagolov z oslabljenim pomenom tipa biti, *Jezik in slovstvo* 21 (1975/76), št. 3, 76–81.
- SP 2001 = *Slovenski pravopis*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001.
- SSKJ 1–5 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika* 1–5, Ljubljana: SAZU oz. ZRC SAZU (izd.) – DZS (zal.), 1970–1991.
- Toporišič 1974/75 = Jože Toporišič, Esej o slovenskih besednih vrstah, *Jezik in slovstvo* 20 (1974/75), št. 8, str. 295–305.
- Toporišič 1976 = Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor: Obzorja, 1976.
- Vidovič Muha 1978 = Ada Vidovič Muha, *Pregled slovnčnih kvalifikatorskih pojavnih v 3. knjigi SSKJ: interna izdaja Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša*, Ljubljana, 1978 (tipkopis).
- Vidovič Muha 1988 = Ada Vidovič Muha, *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zloženik*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete – Partizanska knjiga, 1988.
- Vidovič Muha 1993 = Ada Vidovič Muha, Slovnčna obvestilnost slovarja slovenskega knjižnega jezika, v: *Vprašanja slovarja in zdomske književnosti: zborovanje slavistov, Murska Sobota 1992*, ur. Martina Orožen – Mateja Hočvar, Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, 1993 (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 3), 35–49.
- Vidovič Muha 2000 = Ada Vidovič Muha, *Slovensko leksikalno pomenoslovje: govorica slovarja*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000.
- Žele 2000 = Andreja Žele, Tipologija poved(kov)ne rabe v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, *Jezikoslovni zapiski* 6 (2000), str. 57–65.

The predicate as a syntactic and dictionary category

Summary

Based on the use of the qualifiers *v povedni rabi* ‘in predicative usage’ and *v povedno-prislovni rabi* ‘in adverbial-predicative usage’ in the *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Standard Slovenian Dictionary), 496 headwords also contain the qualifier *v povedni rabi*, whereas in 55 headwords the explanation *v povedno-prislovni rabi* asserts the label *povedkovnik* ‘predicate’ for the state-property and valency category in the predicate. The term *povedkovnik* could therefore designate nonverbal words in the predicate with a state-property category in the predicate with additional valency and modality. The need for the predicate as an independent part of speech is not justified.